

ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ ПОНЯТТЯ “ЕКОЛОГІЧНИЙ КОНФЛІКТ”

М. М. Петрушенко,

Сумський державний університет, м. Суми

У статті на основі узагальнення підходів щодо визначення поняття конфлікту та екологічного конфлікту зокрема уточнено його економічний зміст. Як різновиди екологічних конфліктів запропоновано розглядати екологічно спричинені та природно-ресурсні конфлікти. Визначено зміст поняття “екологічний стрес”. Запропоновано розрізняти поняття екологічного конфлікту та екологічної кризи на основі їх порівняння за критерієм тяжкості наслідків.

Ключові слова: екологічний конфлікт, екологічний стрес, екологічна криза.

В статті на основі обобщення подходов к определению понятия конфликта и экологического конфликта в частности уточнено его экономическое содержание. В качестве разновидностей экологических конфликтов предложено рассматривать экологически индуцированные и природно-ресурсные конфликты. Определено содержание понятия “экологический стресс”. Предложено различать понятия экологического конфликта и экологического кризиса на основе их сравнения по критерию тяжести последствий.

Ключевые слова: экологический конфликт, экологический стресс, экологический кризис.

ВСТУП

Постановка проблеми в загальному вигляді. На початку ХХІ століття людство зіткнулося з цілою низкою кризових явищ, передумовою виникнення яких є насамперед конфліктна природа взаємовідносин між людьми в їх соціально-політичних, економічних, екологічних та інших аспектах. Серед усіх суспільних конфліктів, як на глобальному, так і на регіональному та локальному рівнях, екологічні конфлікти є чи не найменш дослідженими та водночас гостро актуальними. Власне сам інтерес до конфліктних ситуацій, які обумовлені антропогенною діяльністю, пов'язаною з природними ресурсами та всім комплексом екологічних чинників, а також їх систематизоване дослідження, – це реакція суспільства та науки на численні антагоністичні конфлікти, що набули особливо гострої форми протягом останньої чверті ХХ століття насамперед у країнах Африки та Близького Сходу. На жаль, в Україні, поряд із позитивною практикою відсутності випадків урегулювання екологічних конфліктів за допомогою зброї, з широкого погляду на суперечності між людиною та природою, відбулася наймасштабніша техногенна катастрофа. Серед чинників, які викликали Чорнобильську аварію, поряд із людським називають також ідеологічні, соціально-політичні та економічні чинники.

Події сучасної України, в яких спостерігаються такі факти, як небезпека геологічних розломів унаслідок масштабного будівництва шахт, незаконний продаж чорнозему та лісу, свавільна забудова рекреаційних територій, постачання забрудненої питної води населенню тощо, також свідчать про вкрай актуальний характер і необхідність аналізу екологічних конфліктів, зокрема їх економічних аспектів.

Суперечності, що виникають у системі взаємовідносин “людина – природа – суспільство”, глибинні філософські, соціально-політичні та економічні питання в контексті раціонального природокористування та охорони навколишнього середовища, висвітлені у фундаментальних працях В. Вернадського [1], О. Балацького [2], К. Гофмана, М. Лемешева, М. Реймерса [3] та багатьох інших видатних вчених. Водночас наукові

дослідження та публікації останніх років, присвячені безпосередньо питанням екологічних конфліктів, зокрема роботи [4; 5] у нашій країні не є численними та потребують подальшого розвитку.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Й, у першу чергу, йдеться про необхідність більш поглибленого аналізу змісту власне поняття “екологічний конфлікт”, зокрема в його економічному контексті.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Отже, **мета цього дослідження** полягає в узагальненні поглядів щодо визначення поняття “екологічний конфлікт” та уточненні його економічного змісту.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Із соціально-економічного погляду на значення поняття “екологічний конфлікт” поряд із відповіддю на питання, “що екологічного є в екологічних конфліктах” [6, с. 2] потрібно згадати етимологію власне “конфлікту”. Як не парадоксально це звучить, проте в деяких визначеннях екологічного конфлікту друга частина цього словосполучення губиться за його “екологічним фоном” і тому потребує більшої конкретизації. Зокрема не завжди зрозуміло, чим, наприклад, екологічний конфлікт відрізняється від екологічної катастрофи чи екологічно небезпечної ситуації. Або в чому полягає відмінність між екологічною кризою та екологічним конфліктом?

Існують й інші питання та термінологічні невизначеності, що частково пояснюються специфікою практичних протидій у тому чи іншому регіоні певної країни чи на міжнародному рівні. Так, дослідники найбільш гарячих точок, спричинених взаємозв'язком із навколишнім природним середовищем, підкреслюють антагоністичний характер екологічних конфліктів і, відповідно, розглядають війну як крайню форму їх пролонгації. Водночас в Україні екологічні конфлікти становлять передусім потенційну загрозу економіці та суспільству загалом. Проте факт Чорнобиля свідчить про те, що навіть за відсутності антагонізму в конфліктах екологічного характеру чи близьких до них наслідки “зіткнення” людини і природи, суспільства і природи, хибної державної ідеології та природних цінностей можуть набирати форми колапсу, що за своєю руйнівною силою не поступається навіть війнам за природні ресурси.

Отже, *конфлікт* (від лат. *con* разом + *figere* ламати) – це:

- боротьба, особливо тривалого характеру;
- суперечки між двома та більше сторонами;
- розбрат дій, почуттів або ефекту; антагонізм чи опозиція стосовно інтересів або принципів (конфлікт ідей);
- зіткнення (колізія);
- серйозна несумісність або втручання як ідей, бажань, подій, так і діяльності одного суб'єкта щодо іншого [7];
- стан протистояння ідей, інтересів тощо; розбіжності або суперечки, спори (контроверсія) [8];
- тривала збройна боротьба (як правило, регіональні конфлікти);
- стан розуму, при якому людина відчуває зіткнення протилежних почуттів і потреб (як правило, пов'язаний із емоційною вразливістю людини) [9];
- зіткнення протилежних інтересів, поглядів; крайнє загострення суперечностей, що призводить до ускладнень чи гострої боротьби [10, с. 359];
- найбільш гострий спосіб вирішення суперечностей в інтересах, цілях, поглядах, який виникає у процесі соціальної взаємодії та полягає

в протидії учасників конфлікту і зазвичай супроводжується протидією учасників конфлікту та негативними емоціями, виходить за рамки правил і норм. Конфлікти є предметом вивчення конфліктології;

- ситуація, в якій кожна зі сторін прагне зайняти позицію, несумісну стосовно інтересів іншої сторони; особлива взаємодія індивідів, груп, об'єднань, яка виникає при їх несумісних поглядах, позиціях та інтересах;

- може сприйматися як протидія властивостей двох явищ, що претендують на стан дійсності, який ними визначається [11];

- зіткнення різноспрямованих цілей, інтересів, позицій, думок або поглядів суб'єктів взаємодії, що зафіксовані ними в жорсткій формі;

- зіткнення двох чи більше сильних мотивів, які не можуть бути задоволені одночасно (у психології). Психологічний конфлікт пов'язаний із тим, що послаблення одного мотивувального стимулу приводить до посилення іншого;

- окремий випадок суперечності, його граничне загострення (за філософською традицією);

- один із видів соціальних відносин; стан протистояння, боротьби між окремими індивідами чи групами людей, який пронизує всі сфери суспільних взаємовідносин і сфери людської діяльності (як соціальний конфлікт) [12];

- суперечка або несумісність, спричинена дійсною чи потенційною опозицією потреб, цінностей та інтересів. Із політичного погляду конфлікт належить до воєн чи іншої боротьби, що припускає застосування сили (антагоністичні конфлікти) [13, с. 7].

Серед інших понять, що є синонімічними або наближеними за значенням до поняття “конфлікт”, виділимо такі:

Інцидент (від лат. *incidentis* – той, що трапляється) – непорозуміння [10, с. 293].

Конфронтація – становище, коли якісь особи або держави опиняються перед загрозою зіткнення між собою [10, с. 360].

Колізія (від лат. *collision*, від *collido* – стикаюся) – зіткнення протилежних сил, інтересів, прагнень [10, с. 339].

Розглянемо тепер трансформацію поняття “конфлікт” у конфлікт “екологічний”. Як справедливо зазначається в роботі [14, с. 127], “хоча термін “екологічний конфлікт” не є наразі чимось новим, існує ще багато непорозумінь. Існує загальна тенденція інтерпретувати зв'язок між навколишнім природним середовищем і антагоністичними конфліктами як питання боротьби за мізерні природні ресурси..., між тим, це велике спрощення”.

Норвезький вчений Нілс Гледіч (*N. Gleditsch*) [15] поряд із проблемою відсутності ясності щодо розуміння поняття “екологічний конфлікт” акцентує увагу на таких недоліках у методології дослідження цих конфліктів:

- дослідники вправляються більше в полеміці та дефініціях, ніж у власне аналізі;

- не враховується динаміка важливих чинників, зокрема політичних і економічних, які здійснюють сильний вплив на конфлікт і опосередковують вплив ресурсів та екологічних чинників;

- деякі моделі стали настільки громіздкими та складними, що вони практично не піддаються перевірці;

- інформація про події, що стануться в майбутньому, наводиться як емпіричні дані;

- у дослідженнях, як правило, не проводиться різниця між іноземними та внутрішніми конфліктами тощо.

У наступній таблиці (табл. 1) наведені основні акценти уваги дослідників поняття “екологічний конфлікт” за кордоном і в Україні.

Таблиця 1 – Аналіз авторських визначень понять, пов'язаних із дефініцією “екологічний конфлікт”

Автор	Поняття	Зміст	Акцент уваги
Т. Гомер-Діксон (T. Homer-Dixon) [16]	Екологічно спричинені конфлікти	– “серйозні конфлікти, що викликані екологічним дефіцитом за взаємодії один із одним цілої низки контекстних чинників, які часто визначаються ситуацією. Екологічний дефіцит може бути спричинений: попитом, нестачею забезпечення, структурою розподілу природних ресурсів”	Екологічний дефіцит як причина екологічних конфліктів
С. Лібіжевські (S. Libiszewski), Проект ENCOP [6]	Екологічні конфлікти	– “традиційні конфлікти, викликані екологічною деградацією... в одній чи більше з таких площин: зловживання відновлюваними ресурсами; перенавантаження асиміляційного потенціалу довкілля (забруднення); зuboжіння простору для життя”	Серйозна екологічна деградація регіонів, що спричиняє соціальні ефекти, які призводять до збройних конфліктів
С. Мейсон (S. Mason) [17, с. 2]	Екологічні конфлікти	– “конфлікти, пов'язані з довкіллям: а) (серйозні) конфлікти, викликані дефіцитом чи деградацією відновлюваних ресурсів; б) конфлікти через надмірне використання відновлюваних ресурсів”	Комплексний підхід: врахування і дефіциту, і деградації, і надмірного використання ресурсів як причин конфліктів
Дж. Тролльдален (J. Trollaldalen) [18]	Міждержавні і екологічні конфлікти	– “це конфлікти інтересів, які є результатом використання природних ресурсів в одній країні та мають негативні екологічні наслідки для іншої країни чи групи країн”	Діяльність щодо використання міждержавних природних ресурсів
UNEP [13, с. 7]	Конфліктні ресурси	– “природні ресурси, що зазнають систематичної експлуатації та торгівлі в контексті сприяння конфліктам; безпосередньо чи опосередковано призводять до скоєння серйозних порушень прав людини, норм міжнародного права, чи злочинів за міжнародним правом”	Природні ресурси – основні об'єкти, довкола яких розгортаються екологічні конфлікти
А. Алао (A. Alao) [19, с. 26-27]	Природно-ресурсні конфлікти	– “утворюються через зв'язок природних ресурсів і конфліктів, а саме, природні ресурси як: причина, чинник пролонгації, засіб урегулювання конфліктів”	Комплексний зв'язок природних ресурсів і конфлікту
К. Гут (K. Gut) [14, с.128]	Екологічно спричинені конфлікти	– “як правило, не виявляють свою дію безпосередньо в навколишньому природному середовищі... проте екологічний дефіцит уже здійснює свій внесок у конфлікти країн, що розвиваються”	Екологічні причини конфлікту: пов'язані з причинами іншого роду (економічними, політичними тощо)
В. Василенко [20]	Екологічний конфлікт	– “інтегральна та фундаментальна проблема екологічної безпеки екотехнополісу країни ... в її ... основних вимірах і аспектах, які охоплюють усі особливості взаємовідносин людини, суспільства та людства з природою в біосфері”	Широке концептуальне дослідження, ноосферний аналіз екологічного конфлікту
В. Сабадаш [4]	Екологічний конфлікт	– “...доцільно розглядати із таких позицій: ... як соціальне явище; ... як цілісний процес; ... як результат дії або бездіяльності”	Екологічний конфлікт як складний і багатогранний феномен
Є. Хлобистов, Л. Жарова [5]	Екологічні конфлікти	– конфлікти, головною ознакою яких є “наявність неприпустимого природно-техногенного ризику або надзвичайної екологічної ситуації”	Екологічний конфлікт досліджується у сфері екологічної безпеки

На нашу думку, визначення екологічного конфлікту, з одного боку, має комплексний характер, а з іншого, – не має бути занадто складним та заплутаним, із тим, щоб його можна було використати в практичних цілях, зокрема щодо моделювання, економічної оцінки та формування на її основі механізму управління екологічними конфліктами.

Ураховуючи особливості проведеного вище узагальнення визначень, пов'язаних із суперечностями довкола екологічної діяльності, в контексті економічних досліджень екологічних конфліктів ми пропонуємо використовувати таку термінологію.

Екологічний конфлікт – сполучення умов і взаємовідносин між суб'єктами економічної діяльності, в якому кожна зі сторін намагається зайняти позицію, несумісну чи протилежну стосовно еколого-економічних інтересів протилежної сторони.

Різновидом екологічних конфліктів є *екологічно спричинені*, чи екологічно індуковані, *конфлікти* – конфлікти, причиною (інцидентом) яких є навколишнє природне середовище, а їх зміст полягає у виникненні на екологічній основі систематичних соціальних протидій між конфліктуючими сторонами. Найнебезпечніша форма екологічно індукованих конфліктів пов'язана з антагоністичними настроями та формами протидії учасників екологічних конфліктів.

Природно-ресурсні конфлікти – екологічні конфлікти, об'єктом яких є природні ресурси (їх дефіцит чи надлишок, погіршення якості), які можуть виступати в ролі як причини, так і наслідку цих конфліктів.

Екологічний стрес – екстремальна ситуація в навколишньому природному середовищі, антропогенного чи природного характеру, вплив якої на реципієнтів призводить до патологічних якісних чи кількісних змін у системах їх життєзабезпечення. Екологічний стрес антропогенного характеру автоматично призводить до появи екологічного конфлікту, ескалація якого може бути пов'язана також із подальшими соціальними протидіями між конфліктними сторонами, особливо антагоністичного характеру.

Таким чином, на нашу думку, в економічному контексті *екологічний конфлікт* – це ситуативне динамічне сполучення екологічних, соціально-політичних та інших умов, а також взаємовідносин між суб'єктами економічної діяльності, в тому числі третіх осіб, у якому кожна із конфліктуючих сторін намагається зайняти позицію, несумісну чи протилежну щодо еколого-економічних інтересів, насамперед щодо природних ресурсів, протилежної сторони; моментом переходу потенційної форми конфлікту в активну форму необхідно вважати факт настання екологічного стресу та/або екологічно спричинених систематичних соціальних зіткнень, крайньою формою яких є антагоністична протидія.

У певному сенсі потрібно розрізняти поняття екологічного конфлікту та *екологічної кризи*. В широкому розумінні формою екологічних конфліктів є екологічна криза, зокрема тяжка криза та крайня її форма – *колапс*. Екологічна криза призводить до тяжких наслідків і, зрештою, перехідного стану екосистеми. Головне завдання економічних досліджень екологічних конфліктів – розроблення інструментів недопущення такого стану. З огляду на це під час здійснення економічної оцінки екологічних конфліктів як її об'єкта ми пропонуємо розглядати традиційні екологічні конфлікти (як активні, так і потенційні), не зачіпаючи перехідні періоди функціонування екосистем, пов'язані з екологічними кризами.

ВИСНОВКИ

На основі узагальнення підходів щодо визначення поняття екологічного конфлікту в цьому дослідженні було уточнено його економічний зміст. Підкреслено, що з огляду на необхідність створення

“робочого”, тобто застосовного на практиці, характеру дефініції “екологічний конфлікт”, у його змісті потрібно відобразити “економіку” екологічного конфлікту, а саме: по-перше, поєднання процесного та ситуативного підходів у сфері управління екологічними конфліктами, що відповідає водночас універсальності динамічному характеру конфлікту та унікальності сполучення чинників впливу на кожен окремо взятий конфлікт; по-друге, розгляд водночас і причин, і наслідків (насамперед природних ресурсів та інших економічних чинників) як умови визначення конфліктів як екологічних; по-третє, чітка двохаспектна ідентифікація причини конфлікту: момент настання екологічного конфлікту – констатація екологічного стресу та/або екологічно індукованої соціальної протидії його учасників. Запропонований підхід до визначення поняття екологічного конфлікту є підґрунтям для побудови відповідної моделі та проведення на її основі опису якісних характеристик і кількісної оцінки, зокрема, економічних збитків, отриманих сторонами конфлікту внаслідок його виникнення, розгортання та пролонгації.

У ході подальших досліджень буде проведений аналіз екологічних конфліктів і можливостей управління ними із системного та синергетичного поглядів, а також у контексті теорій економічного зростання та розвитку і, зокрема, теорії економічного потенціалу. Крім того, необхідне уточнення класифікації екологічних конфліктів за критерієм “причина – наслідки” в економічній сфері взаємовідносин.

SUMMARY

THE ECONOMIC CONTENT OF THE CONCEPT OF "ENVIRONMENTAL CONFLICT"

*Petrushenko M. M.,
Sumy State University, Sumy*

In the article we clarify the economic content of ecological conflict on the basis of generalization approaches to the definition of conflict and environmental conflict, in particular. The environmentally caused conflicts and natural resource conflicts as species of environmental conflicts are proposed. The content of the concept of "environmental stress" is determined. A distinction between environmental conflict and environmental crisis on the basis of comparison for the criterion severity of the impact is proposed.

Key words: *environmental conflict, environmental stress, environmental crisis.*

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Вернадский В. И. Философские мысли натуралиста / В. И. Вернадский. – М.: Наука, 1988. – 520 с.
2. Балацкий О. Ф. Экономика чистого воздуха / О. Ф. Балацкий. – К.: Наукова думка, 1979. – 295 с.
3. Гофман К.Г. Экономика природопользования (задачи новой науки) / К. Г. Гофман, М.Я. Лемешев, Н. Ф. Реймерс // Наука и жизнь, 1974. – № 6. – С. 12-17.
4. Сабадаш В. В. Детермінація екологічного конфлікту в загальній системі еколого-економічної безпеки: теорія і методологія / В. В. Сабадаш // Економіка природокористування і охорони довкілля. – К.: РВПС України НАН України, 2008. – С. 105-112.
5. Хлобистов Є. В. Суспільні конфлікти у сфері екологічної (природно-техногенної) безпеки / Є. В. Хлобистов, Л. В. Жарова // Механізм регулювання економіки, 2011, №1. – С. 16-23.
6. Libiszewski S. What is an environmental conflict? / S. Libiszewski // ENCOP occasional papers, 2004. – 14 p.
7. Conflict // Dictionary.com. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://dictionary.reference.com/browse/conflict>
8. Conflict // The Collins English Dictionary/ – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/conflict>
9. Conflict // Oxford Dictionaries. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: <http://oxforddictionaries.com/definition/conflict?q=conflict>
10. Словник іншомовних слів / [за ред. О. С. Мельничука]. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1977. – 775 с.

11. Конфликт // Свободная энциклопедия Википедия. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа к документу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Конфликт>.
12. Конфликт // Словари и энциклопедии на Академике. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа к документу: <http://dic.academic.ru/searchall.php?SWord=%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D1%82&stypе=0>
13. From conflict to peacebuilding: the role of natural resources and the environment / United Nations Environment Programme, 2009. – Nairobi: UNEP. – 44 p. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа до документа: <http://www.unep.org>
14. Gut K. Environmental causes of violent conflicts – selected case studies from Latin America / K. Gut // Actas L. de V., 2003, Vol. 26. – P. 127-134.
15. Gleditsch N. P. Armed conflict and the environment: a critique of the literature / N. P. Gleditsch // Journal of peace research, 1998, №3, Vol. 35. – P. 381-400.
16. Homer-Dixon T. On the threshold: environmental changes and acute conflict / T. Homer-Dixon // International security, 1991, №2, Vol. 16. – P. 76-116.
17. Mason S. A. Environmental conflicts and regional conflict managemen / S. A. Mason, K.R. Spillman // Encyclopedia of development and economic sciences, 2003. – Oxford: Eolss publishers. – 27 p. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа до документа: <http://www.eolss.net>
18. Trolldalen J. M. International Environmental Conflict Resolution, the role of the United Nations / J. M. Trolldalen. – Washington: WFED, Political Science, 1992. – 199 p.
19. Alao A. Natural resources and conflict in Africa: the tragedy of endowment / A. Alao. – NY: University of rochester press, 2007. – 353 p.
20. Василенко В. В. Экологические конфликты общества как предмет социологии и социальной экологии / В. В. Василенко // Социологические исследования, 1998, №3. – С. 73-79.

Надійшла до редакції 15 лютого 2012 р.